

Brugsbetegnelserne i Ordbog over det danske Sprog

Af ANNE DUEKILDE

Formålet med denne undersøgelse er i første række at nå til en sikrere forståelse af ordbogens såkaldte brugsbetegnelser. Dernæst at diskutere hvordan ordbogens supplement bør forholde sig til betegnelsessystemet.

Poul Lindegård Hjorth siger i sin udmærkede *Vejledning i brug af Ordbog over det danske Sprog*, 1970: »Kan man . . . på den ene side måske nok mene, at ODS går lidt for vidt med brugsbestemmelser, må man dog på den anden side ikke underkende betydningen af, at redaktørerne har været tvunget til at veje hvert ord på finvægt. Det er af den største værdi for en eftertid at have en kyndig sprogiagttagers velovervejede og nuancerede bedømmelse af et ords status i sproget på et givet tidspunkt.» (s. 45–46). Det er denne finvægt jeg vil undersøge lidt nærmere. Jeg vil forsøge at finde dens nulpunkt og dens gradinddeling og se på om redaktørerne altid forstod at veje på den.

Når *Makartbuket* har betegnelsen »forældet sprog« og *Vinterbuket* »gammeldags sprog«, mon der så menes noget forskelligt? Hvor går grænsen mellem »dagligdags sprog« og »talesprog«, mellem »sjældent« og »lidet brugt«? *Kano* er i 1927 betegnet »især fagligt«; det fremgår af definitionen og eksempelmaterialet at redaktøren tænker på fagområderne etnografi og sport. Her hører kanoen stadig hjemme, men den tilhører dog også det almindelige fællessprog; kan man regne med at det ikke var tilfældet i 1920'erne?

Min fremstilling af betegnelsessystemet hviler på en velvillig tolkning af ordbogens praksis gennem de mange bind. »Velvillig« mere end kritisk, fordi systemet gerne skulle holde til benyttelse i supplementet. »Tolkningen« kommer til udtryk i mit valg af eksempler, da de jo skal vise min opfattelse af den brogede praksis. Samtidig er der en tolkning på et andet niveau, nemlig den almindelige læsers: hvad har redaktøren villet sige med den betegnelse han har sat her?

Verner Dahlerup lagde stor vægt på at ordene fik en stilistisk vurdering i ordbogen. Det hedder i artiklen »Principer for ordbogsarbejde« i *Danske Studier* 1907 (s. 77–78):

»Endelig vil jeg bemærke, at ordbogen stærkere end Molbech bør fremhæve, i hvad slags sprogform ordene hører hjemme . . . Der bør gøres langt mere for at fastslå området for ordenes brug. Angående *at elske* bør det siges, at det ganske vist er såre almindeligt i bybefolkningens og de dannede klassers talesprog, men at det i folkemålene på landet næppe bruges uden i kirkelig betydning, ellers bruges holde af m.m.; *at åbne* i forbindelser som »åbne en dør« odsl. er lidet brugt i talesproget, det hedder næsten altid lukke op.«

Ordbogens redaktører har kun haft få skriftligt nedfældede anvisninger at holde sig til m.h.t. brugsbetegnelserne. Der er de interne redaktionsregler (trykt 1917, Tillæg 1925, Kgl. bibliotek katalognummer 47, — 226 — 8°) og der er ordbogens indledning, trykt 1918. Nye redaktører finder ikke megen hjælp her. Af langt større betydning for kontinuiteten i ordbogens praksis blev den side af redaktionsarbejdet som kaldes gennemlæsning. Det er hovedredaktørernes kritiske gennemarbejdelse af manuskriptet (se herom forordet til bd. 18).

I ordbogens indledning hedder det om brugsbetegnelserne (I, 1918 s. xxxvi):

»Ved de ord, ordformer etc., der tilhører nutidens almindelige skrift- og talesprog, gives ikke nogen særlig brugsbetegnelse. Et ord, der er uden brugsbetegnelse, har altså den underforståede betegnelse »almindelig brugt baade i skrift- og talesproget«. Tilhører ordet derimod en snævrere sprogkreds, betegnes brugsomraadet altid nærmere.«

Der stilles store krav til redaktørerne. Udeladelse af brugsbetegnelse er ikke lig med ingen oplysning om brugen. Nul-betegnelsen rummer også en oplysning.

I redaktionsreglerne behandles brugsbetegnelserne i afsnittet »Ordets Brugsomraade« §§ 73–81. § 76 lyder:

»Ord, Udtryk og Ordformer, der bruges i Nutidens almindelige Tale-sprog, betegnes som oven nævnt ikke — hvoraf følger, at et Ord (Udtryk, Ordflom, Betydning), der er uden ydre Brugsbetegnelse, har den underforståede Brugsbetegnelse »almindelig brugt i Tale-sproget«

Tilhører Ordet (Udtrykket) en snævrere Sprogkreds maa det nærmere betegnes.

Man kan dele betegnelserne i 3 Arter.

1. Betegnelser, der bestemmer Ordene (Udtrykkene, Betydningerne) som tilhørende Fagsproget.
2. Betegnelser, der bestemmer Ordene (Udtrykkene, Betydningerne) som tilhørende Dialekterne.
3. Betegnelser, der indskrænker Brugsområdet i Tid (forældet Sprog) ell. Stil (vulgært Sprog, poetisk Sprogbrug, ironisk Tale ofl.).«

De faglige betegnelser og dialektbetegnelserne er her holdt ude fra de stilistiske betegnelser, men betegnelser vedrørende forældet sprog er nævnt i samme gruppe som stilbetegnelserne. Frekvenssynspunktet (sjældent, lidet brugt) omtales slet ikke. I redaktionsreglernes følgende gennemgang af betegnelserne står sj. og l.br. under tidsbetegnelserne: »Hvor ingen af ovennævnte Betegnelser passer, kan man bruge de mere almindelige Betegnelser (nu) sj., (nu) l.br., nu næppe br.« (§ 79). Man savner her – og ligeledes i indledningen i bd. I – en bemærkning om at et ord godt kan være sjældent i hele eller begyndelsen af sin levetid. Poul Lindegård Hjorth advarer i Vejledning s. 43 læseren mod at tro at der i sj. og l.br. »fast er indbygget en kronologisk oplysning«. En vis sammenkædning af tids- og frekvenssynspunktet ligger også bag oplysningerne »endnu brugeligt« og »endnu almindeligt« (*e.br.* og *e. alm.*). De træffes især i begyndelsen af ordbogen og står i stedet for et manglende moderne citat.

Den fuldstændige ordbogsartikel falder i to afdelinger, »hovedet« og »betydningerne«. I hovedet gives (ifølge bd. I s. xxx) oplysninger om »opslagsordets grundform, dets grammatiske kategori, dets udtale, dets bøjning, dets etymologi, historie og brugsomraade«. Brugsbetegnelsen tilhører altså artiklens hoved. Hvis den gælder en enkelt betydning eller en citatgruppe står den i parentes foran betydningsangivelsen.

Nu er problemet hvad »brug« egentlig er for noget, eller rettere hvad det er for oplysninger læseren får gennem brugsbetegnelserne. Ordbogsredaktøren sidder med et antal citatsedler som har det tilfælles at de alle indeholder et bestemt ord, det såkaldte opslagsord. Han har nu bl. a. til opgave at forklare hvad dette ord betyder og »hvordan det bruges«. Betydningen er den genstand eller det forhold som ordet refererer til, og det gøres der rede for i definitionen; måske har ordet forskellige betydninger, så denne afdeling af artiklen må deles i betyd-

ning 1, betydning 2 osv. Citaterne er udskrevet fra tekster af forskellig art og fra forskellig tid. Hvis materialet er fyldigt og repræsentativt kan det illustrere ordets stilling i sprogbrugen. Materialet vil altid blive suppleret med redaktørens personlige opfattelse af ordet, medmindre det da er helt fremmed for ham, fordi det tilhører et område af ældre sprog, fagsprog eller dialekt som han ikke behersker.

»Brug« er et vagt ord, og jeg tror at man ved ordbogens grundlæggelse ikke gjorde sig helt klart hvad man ville med de såkaldte brugsbetegnelser. Ordene brug, brugsområde, kunne vildlede redaktørerne. På en måde skal alt i ordbogen tjene til at belyse ordenes brug. Nemlig når »brug« tages i alle dagligsprogets betydninger: ord bruges af bestemte personer, i forskellige situationer, om visse ting og forhold, i bestemte udtryk, måske kun i et vist tidsrum, undertiden på særlige måder, fx. billedligt.

I redaktionsreglernes tillæg § 246 røbes det at redaktøren nemt kan komme på vildspor: »Betegnelser som l.br., sj. olgn. bør ikke bruges som betegnelse for tingens sjældne forekomst, men alene for ordets sjældne brug (jf. Firling 1).« På dette punkt holdt han sig dog stort set på rette vej.

Ligesom ting kan være sjældne uden at de tilsvarende ord er sjældne (ordet firling er fuldt brugeligt), således kan ting gå af brug i kulturen uden at de tilsvarende ord behøver at gå af brug i sproget. Betegnelsen *foræld.* angiver oftest at tingen er gået af brug, undertiden også at ordet er blevet forældet.

De faglige betegnelser er sandsynligvis oprindelig tænkt som signaler for det fagområde hvor vedkommende begreb hører hjemme, en praktisk orientering for læseren foran definitionen, og ikke som en stilistisk bestemmelse af ordet. Når det i bd. I s. xxxvii hedder: »Endelig kan ordenes brug være indskrænket til et bestemt fag« kan meningen lige så godt være ordenes betydningsmæssige brug som det kan være ordenes stilistiske brug. Forskellen mellem brugsbestemmelserne *Rovflue zool.* og *Rovdyr især zool.* kan forstås stilistisk: ordet rovdyr tilhører ikke udelukkende fagsprog, det gør rovflue. En sådan stilistisk funktion har *zool.* derimod ikke ved Rotte (bet. 1); her siger *zool.* kun at der er tale om et dyr.

Disse problemer ved anvendelsen af frekvens-, tids- og fagbetegnelserne skyldes at brugsbestemmelsen ikke helt blev holdt fri af betydningsbestemmelsen.

Systemet af brugsbetegnelser bygger på en modsætning mellem »al-

mindeligt sprog« og »snævrere sprogkredse« eller »indskrænket brugsområde«. Disse indskrænkninger kan være af forskellig art. Redaktionsreglerne deler betegnelserne i 3 arter. Jeg har fundet det praktisk at arbejde med 6 aspekter, udtrykt som modsætninger mellem det almindelige sprog og det særlige, det påfaldende sprog:

- I Fællessprog – fagsprog.
- II Rigssprog – dialekt.
- III Nutidssprog – ældre sprog.
- IV Fuld brugelighed (fuld frekvens) – indskrænket brugelighed.
- V Både tale- og skriftsprog – talesprog eller skriftsprog.
- VI Neutral udtryksmåde – værdiladet (emotionel) udtryksmåde.

Venstresiderne i disse modsætninger er det nutidige, almindelige, fælles, neutrale rigssprog. Det er normalsproget, i ordbogen karakteriseret ved nul-betegnelsen.

Man kunne også opstille et sprogrigtighedsaspekt: korrekt sprogbrug – ikke korrekt, ikke anbefalelsesværdig sprogbrug. Et sådant synspunkt kommer af og til til udtryk i brugsbestemmelsen, men det er ikke omtalt i redaktionsreglerne. Eks.:

gammel sp. 652,5 (fx. et seks ugers gammelt barn) *nu dagl., i lidt skødesløst spr.*

gudsfrygtig i omhyggeligt sprog nu l.br. (jf. gudsfrygtig især relig.)

II. trods 1.2 (fx. trods at han måtte være død) i omhyggeligt skriftspr. mindre br.

uadskillig (sideform u. uadskillelig) nu sj. (i omhyggeligt spr.)

IV. værge sp.921,30 (værge sig ved at gøre ngt.) ikke i omhyggeligt spr.

Redaktørerne har næppe siddet med et klart overblik over betegnelsessystemet. De har ikke bevidst prøvet hvert ord (og hver del af ordets artikel) på de seks modsætninger og så sat en brugsbetegnelse hver gang noget placerede sig på en højreside. Stort set er de væsentlige træk dog fremdraget ved bedømmelsen af ordene. I den følgende gennemgang af de 6 aspekter vil jeg give eksempler på de hyppigst anvendte betegnelser (figurer, forkortelser og mere eller mindre faste formuleringer). Nogle af brugsbestemmelserne er ikke gyldige i dag, fordi sproget eller de pågældende kulturforhold har forandret sig. Nogle virker besynderlige eller måske uforståelige, fordi betegnelsessystemet er uheldigt på visse punkter.

Min undersøgelse skulle gerne resultere i en fastlæggelse af supplementets redaktionsregler m.h.t. brugsbetegnelser. Det bliver ikke et brud med hovedværkets praksis, men en sanering af de gamle regler. Det supplement som er under udarbejdelse skal ikke være en ny udgave af ODS. Det vil principielt lade de gamle artikler stå som et udtryk for den tid de er redigeret i. Når ordet *betragtelig* i 1919 kaldes [*bog*], *nu sj.* og *Souvenir* i 1942 betegnes *nu især gldgs. ell. spøg., iron.*, så må vi tro på det og lade de oplysninger stå. De skal ikke rettes, med mindre vi har sikre vidnesbyrd om at de var forkerte dengang artiklerne blev redigeret. Men supplementet kan bringe en tilføjelse om hvordan det senere er gået med ordene, sammen med citater til illustrering af dette.

Ordbog over det danske Sprog omfatter tiden fra ca. 1700 og op til de enkelte binds redaktionstid (1917–54). Supplementet skal omfatte tiden 1700–1955 for alle bogstavers vedkommende. Det skal altså – i modsætning til hovedværket – strengt taget ikke omfatte sin egen redaktionstid. Nye ord og udtryk fra tiden efter 1955 hører under Dansk Sprognævns domæne. Supplementets redaktionsregler må tage hensyn til at redaktøren ikke i samme grad som før skal inddrage det aktuelle sprog i artiklerne. Det lille ord »nu« forekommer meget hyppigt i brugsbetegnelserne, og det ligger bag hele den stilistiske bedømmelse af sprogstoffet, idet »nutidens« almindelige sprog jo er målestokken. Ord der er døde får et kors, men sjældent noget skudsmål om hvordan de var da de levede. I supplementet må ordet *nu* ikke bruges på samme måde som i hovedværket. Når et ord ikke mere har den stilling i sprogbrugen som er angivet i den gamle artikel, så kan uoverensstemmelsen mellem før og nu udtrykkes med en tilføjelse *senere* sådan og sådan. Den nye brug henføres så ikke til noget bestemt tidspunkt, men beskrives som noget der er sket efter den gamle artikels udarbejdelse. Fx Afspænding (til afspænde 2.2) *l.br.* + *senere alm.*, Rygeost *især dial.* + *senere alm.* Citatmaterialet vil ofte vise noget om tidsforholdene, dog normalt ikke når et ord er ved at gå ud af brug, fx. havde ell. få åbning (om afføring) + *senere sj. i alm. rigsspr.*, Kapseløl + *senere mindre br.*

Jeg mener ikke det er nødvendigt helt at udrydde ordet *nu* af redaktionssproget. Hvis det får tillagt den omfattende betydning 1917 ff. op til skrivende stund, altså både den gamle artikels og supplementets redaktionstid, så kan et *nu* næppe give anledning til misforståelser. Der er ofte brug for rettelser som *sj., læs: nu sj.* Her er tale om en rettelse

og ikke en tilføjelse, fordi den gamle artikel kunne have haft *nu sj.* hvis redaktøren havde været bedre informeret om ordets udbredelse i det 18. årh. Også i supplementets nye artikler kan der blive brug for et sådant nu, som altså skal række en fem-seks årtier, bagud fra skrivende stund, fx. i betegnelser som *nu næppe br.*, *nu kun fagl.*

I. Fællessprog – fagsprog

Som nævnt ovenfor er fagbetegnelserne dels benyttet som led i betydningsbestemmelsen (dvs. nu er vi inden for det og det fagområde og her betyder ordet følgende), dels som stilistiske oplysninger (dvs. det her er fagsprog, ikke fællessprog). Det må ikke glemmes at ordbogens synsvinkel altid i første række er: hvad betyder ordet? I ordbogsindledningen hedder det om de faglige betegnelser (I s. xxxvii): »Om betegnelsesmaaden skal vi blot meddele, at vi i det hele har anvendt de almindelige forkortelser og tegn.« Det må være de forkortelser og tegn for fagområderne som er kendt fra andre ordbøger og leksika. I oversættelsesordbøger kan de undertiden stå som eneste betydningsangivelse, fx. (i Vinterberg og Bodelsen. *Dansk-engelsk ordbog*): grundstillet botanik, grundstilling gymn. I ODS står fagbetegnelsen ofte som en forkortet skrivemåde for: i dette fagområde eller fagsprog betyder ordet følgende. Se fx. Kam, der har en række forskellige faglige betydninger, heriblandt en slagterbetydning (under bet. 4.1) og en bagerbetydning (bet.6.2). Man kan ikke gå ud fra at redaktøren har stillet sig det stilmæssige spørgsmål: hvilke af alle disse fagudtryk kan siges at tilhøre også fællessproget?

Inventaret af faglige betegnelser er meget stort og skal ikke opregnes her (se forkortelseslisten bd.28 s.91–93). Forkortelsen *fagl.*, fagligt sprog, forklares bd.I s. xxxvii: »Tilhører et ord ikke særligt et enkelt fagomraade, men en videre fagkreds, betegnes det som fagligt – eller, hvis det tilhører de tekniske fag, som teknisk.« Hvis ingen af de vedtagne fagbetegnelser passer kan redaktøren selv danne en, fx.:

bank-spr.: I. Nota (brugsbetegnelsen indskudt i definitionen)

i børssproget: Effekt 4.2 slutn.

cirkus-spr.: Udbryder

dueavler-spr.: Tyvebur (men: Parrebur *fagl.*)

restaurations-spr.: Placør, Tegn 5.3.

Brugsbetegnelser står i parentes foran (eller som indskud i) definitionen. Sagområdet kan også nævnes i selve definitionen som en orienterende indledning, se fx. Kam 3.4 i skibsbygning: . . , Madbord 3 i kiromantik: . . , Vognkilometer i statistik anv. enhed for . . Det er en formulering der svarer til definitionsindledninger med 'om' og 'm.h.t.'. Hvis sagområdet nævnes i definitionen og der også er en faglig brugsbetegnelse foran, så må denne være ment som en stilistisk oplysning, fx.:

kikse 1.2 (*sport.*) om fodboldspiller: sparke uden at . .

Totalisator (*især væddeløbs-spr.*) ved (heste-, cykel)væddeløb: (autoseret) institution . .

Spørgsmålet om fagbetegnelsernes stilistiske funktion over for den definitoriske funktion må kunne belyses yderligere ved en fremstilling af fag-aspektet i følgende 3 punkter: Ord tilhørende fagsprog og 1. ikke brugeligt i fællessprog, 2. delvis brugeligt i fællessprog, 3. fuldt brugeligt i fællessprog.

1. Fagsprog og ikke fællessprog

Faglige begreber er naturligvis i mange tilfælde helt ukendte i fælleskulturen. Ord som lasere, Retske, Sættebrokke er uforståelige for de fleste danskere af denne grund. Her kan man tænke på »Fup eller fakta«-udsendelserne i fjernsynet. Måske mangler begrebet ikke i fælleskulturen, men har fået et andet sprogligt udtryk her, en stilistisk variant:

Konsument [*merkurstav*] *ell. i nationaløkonomisk spr.* (sml. Forbruger [*bog*] *ell. fagl.*)

Livsstraf *nu kun jur.* (sml. Dødsstraf *nul*)

Motorvogn *især i fagl. spr.* (sml. Automobil *nul*, Bil *især dagl.*, Motor-køretøj *især emb.*)

testere *især emb., jur.* (jf. u. testamentere: i *jur. fagspr. foretrækkes* testere).

Ved de typiske fagsprogsord har fagbetegnelserne både stilistisk og betydningsbeskrivende funktion, fx.:

Buchæng *gym.* (og altså ikke fx. *bygn.*)

Klæpaal *fisk.* (dvs. fisker-sprog, og ikke *zool.*)

Gytje 1 *fagl., især geol. og med.*

II.Lask 2 [*tandhjul*], *især tøm., [anker] ell. jærnb.*

2. Fagsprog og delvis fællessprog

Det kan altid diskuteres hvordan samfundets fælleskultur og dermed fællessproget skal afgrænses. Punkt 2 er et bredt grænseområde mellem punkt 1 og 3:

Arrestant *især* jur., Blegselleri *gart., kog.,* Fløjtenist [*bog*] *ell. fagl.* (sml. Fløjtespiller [*bog*], Fløjttist *fagl.*), Hudafskrabning *især med.,* Kolonnade *især [bog] ell. bygn.,* Kvindesag *især polit.,* Rigssprog *især sprogv.*

Et *især* foran en fagbetegnelse kan betyde: *især* i følgende fagsprog, måske også i andre. Eller det kan betyde: *især* i fagsprog, men måske også i fællessprog. Den sidste tolkning er eneste mulighed ved oplysningen *især fagl.* (fx. Kano, Kartotek, Observatør, Rotation).

3. Fagsprog og fællessprog

Frikadelle 1 *kog.,* Mast 1 [*anker*], Sandkage *bag.* (jf. Lagkage *nul*), Søgang *især [anker],* Zebra *zool.*

Det er ord som ikke giver nogen tekst et fagligt præg, fordi de tilhører det centrale ordforråd som ethvert barn behersker. Fagbetegnelserne har her rent betydningsbeskrivende funktion og burde derfor have været undgået.

I *Svenska Akademiens Ordbok* finder man også fagbetegnelser ved almindelige ord, fx. kok. ved köttbulle. Her har man imidlertid benyttet en særlig typografi til fagbetegnelserne, så de skiller sig ud som noget andet end stilbetegnelserne. Ved den danske ordbog har redaktørerne tydeligt følt ubehag ved at angive »brugsområdet« som »indskrænket« når ordet faktisk tilhører det almindelige sprog. Redningsplanken har ofte været det lille ord »især«, men den holder ikke altid. Tværtimod er det nok det modificerende *især* som har forplumret oplysningerne, idet *især* netop giver fagbetegnelserne den stilistiske funktion. Den oprindelige funktion blot som signaler for et fagligt eller sagligt område er bevaret ved figurerne blomst, fisk og fugl (en dyrefigur findes ikke). De betyder: dette er navn på en plante, en fisk, en fugl, og de kan ikke forbindes med *især*.

Der findes en moderne tysk ordbog som lægger stor vægt på den stilistiske karakterisering af ordforrådet: *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* 1970 ff. (hovedredaktører Ruth Klappenbach og Wolfgang Steinitz). Den omtaler problemet ved fagbetegnelserne i forordet s. 016:

»Bei Wörtern, die weit über ihr eigentliches Anwendungsgebiet hinaus bekannt sind, haben wir anfänglich auch eine fachsprachliche Zuordnung gegeben . . in den späteren Lieferungen haben wir auf Grund von kritischen Äusserungen weitgehend auf Zuordnungen dieser Art verzichtet. Das Anwendungsgebiet ist in solchen Fällen in der Bedeutungsangabe ausgedrückt (z.B. Bug, »vorderster Teil des Schiffes« ohne Seemannssprache).«

II. Rigssprog – dialekt

En dialekts ordforråd består dels af fællesdanske ord, dels af særord (eller særbetydninger) tilhørende et større eller mindre dialektområde. ODS medtager en del af de dialektale særord, en lidt tilfældig del, fordi udvalget er bestemt af hvilke dialektord der findes i rigsmåls-tekster. Og fortrinsvis i rigsmåls-tekster som af andre grunde er tekst-materiale for ordbogen. Ved de fællesdanske ord er ordbogen ikke forpligtet til at oplyse om de også bruges i dialekterne. Ordbogen har betegnelserne *fy.*, *sjæll.*, *loll.* osv. og desuden betegnelsen *dial.* som bruges »hvor Ordet ikke udelukkende kan henføres til en enkelt Landsdel« (Redaktionsregler § 78). Den sidste blev efterhånden den mest benyttede; det skyldes bl.a. at ordbogen kunne benytte ømålsordbogens voksende ordsamlinger. Den geografiske placering er heller ikke afgørende på dette sted i ordbogsartiklen, hvor det gælder den stilistiske modsætning rigssprog – dialekt. Eksempelmaterialet kan give stedfæstelsen.

dial.: Omsnak, Svæld (= sygdom hos får), svænge (= sætte i svingende bevægelse), tjaske (= sjaske).

især dial.: Fodgang (= skridtgang), Pladder (= pløre), tjadre (= pjatte), Toplyng (= lyngtop til strøelse oln.).

Man bør nok ikke tillægge det nogen særlig betydning om der står *dial.* eller det forsigtigere *især dial.*

Om betegnelsen *prov.* oplyser forkortelseslisten: »provinsiel(t) dvs. ejendommelig for provinsbyerne (købstæderne uden for Kbh.)«. Den træffes vist især ved udtaleformer, se fx. Fjende, just, og svarer her nogenlunde til det nyere begreb regionalssprog. Eksempler på andre anvendelser:

I. Hospital 1 nu næsten kun foræld., til dels ogs. prov. ell. *dial.*, samt i navne

Folkemarked *prov.*, *nu l.br.*

Knækpølse *især prov.*

Formuleringer som *sj. i rigsspr.* fremhæver at det er rigssprog der skal siges noget om, og ikke dialekterne. Udtryksmåden kan også skyldes at redaktøren ikke har sikkert kendskab til forekomsten i dialekterne, kun en formodning. Han tager forbehold m.h.t. dialekterne når han bruger betegnelsen *rigsspr.* Eks.:

sj. i rigsspr.: II. bældet (= skaldet, bar), platbenet (= platfodet), tjamset (= lidt fjollet)

l.br. i rigsspr.: kanhænde, Taabalde, taabet, Udskaeld

sj. i alm. rigsspr.: ryge 2.2. (= fyge med støv olgn.)

ikke i alm. rigsspr.: ryglæns, I. Paasmøre.

Når der siges *alm. rigssprog* kan disse ord evt. findes i stilistiske særformer som arkaiserende, poetisk eller spøgende sprog.

Redaktøren har ofte en viden eller en formodning om at et nu dialektalt ord tidligere har tilhørt også rigssproget. Dette kan udtrykkes ved at lade oplysningen om dialektal brug gælde udelukkende for nutidssproget. Der tages forbehold m.h.t. ældre sprog ved hjælp af ordet *nu*. Eks.:

nu dial.: Solglas 1 (= brændglas), Tordenslag 1 (= lynnedslag)

nu især dial.: II. Aron (blomsternavn), Bytting, Tjadder (= pjadder)

nu kun dial.: arrig 1 (= ond, slet), blaaslidt (= blankslidt), I. Tjatte (om person)

nu næppe br. uden for dial.: Gembælte (selskabsleg)

nu sj. uden for dial.: Tordenknald

nu l.br. uden for dial.: Fingerhandske 2

nu ikke i rigsspr.: Plankværk (sideform til Plankeværk), Tjadderगाas, Tyvebænk (= anklagebænk).

En kombination af betegnelserne *dial.* og *foræld.* kan vist undertiden udtrykke det samme:

foræld. ell. dial.: Arsbalde, Hosekone, Kandeskab

især foræld. ell. dial.: Brudefører, Hosebaand 1 (= strømpebånd)

især dial. og foræld.: Testamente 2 (= levnedsskildring).

Dialekt kan opfattes som en form for dagligsprog, derfor kan *dial.* stå underordnet betegnelsen *dagl.:*

dagl., især dial.: (udtaleform ved) taabelig; Tordenflue

dagl., især jarg. ell. dial.: Pladder-.

Et ord kan foruden dialekt tilhøre rigssproget i en særlig stilistisk farvning (sml. ovf. formuleringer med *alm. rigsspr.*). Om ordet i dialekt har samme stilværdi tages der i reglen ikke stilling til. Eks.:

arkais. ell. dial.: Haandværksbursch, Kanaljekvinde, -kælling

poet. ell. dial.: til bunde (u. Bund 4)

især poet. ell. dial.: bænke 1 (= bringe til sæde)

[*bog*] *ell. dial.:* Brudeskare

i rigsspr. især [bog]: Taabelighed 2

højtid. ell. dial.: Bostavn, Brudefærd 2 (= brudetog)

dagl. ell. dial.: knaldre; her havde *dagl.* været tilstrækkeligt

nu vulg. ell. dial.: løbendes (sideform til part. løbende, løbe D), vaagne 3 (= vække)

dial. og vulg.: præt. brang og part. brunget (til II. bringe)

især dial. og vulg.: Bælg 4 (= mave, bug).

Der findes enkelte eksempler på at *dial.* bliver præciseret ved en underordnet bestemmelse, oftest en oplysning om at ordet tilhører ældre dialekt:

flæske 1 (= flense, skære i kød) *dagl., nærmest vulg., ell. dial. (fagl.)*

Syvt (= en uge) *dial. (nu næppe br.) ell. arkais. (sj.)*

Varmekurv *foræld. ell. dial. (gldgs.)*

vast lidt! (u. vast 2) *dial. (gldgs.)*

Vætte 2 *nu især i folkløristisk fagspr.; i dial. vist foræld.*

Dialekterne har nær tilknytning til visse fagområder, især landbrug og fiskeri. Undertiden angives det at et ord tilhører dels fagsprog, dels dialekt. Eks.:

dial. og landbr.: Bundgræs

især landbr., dial.: Kviekalv, Plag (*nul* ved Kvie, Orne)

fisk. ell. dial.: Torskemaage

væv. ell. dial.: Bygkornstøj

fagl., dial.: Rosbunke (= bunke af affaldsbrænde)

især fagl. og dial.: I. Bælg 1 (= skind)

nu især dial. og fagl.: ferske 2 (= gøre fersk, udbløde).

III. Nutidssprog – ældre sprog

For at belyse tidsbetegnelsernes brug (og misbrug) vil jeg dele fremstillingen i 3 punkter (jf. tilsvarende under fag-aspektet): Sprogstof tilhørende ældre sprog og 1. ikke brugeligt nu, 2. delvis brugeligt nu, 3. fuldt brugeligt nu om forhold eller ting fra ældre tid.

1. Ældre sprog og ikke brugeligt nu

Her skal 4 betegnelser omtales: [*kors*], *tidligere*, *foræld.*, *nu næppe br.*

1.1. [*kors*] er det mest karakteristiske tegn

[*kors*]: beafskedige, fornuftelig, Hjerneanhang, Tordenstang (= lynafleder), vende an (= anvende, II. vende 23), venerisk 1 (= som angår fysisk kærlighed).

Et ord der findes i en dialekt må ikke betegnes som dødt. Dette indskræpes i redaktionsreglernes tillæg, § 245: »Ord, der endnu findes i skaansk, maa helst ikke betegnes med kors.« Man kunne tænke sig formuleringen »[*kors*] i rigsspr.«, men den forekommer vistnok ikke. Redaktøren kan derimod sige *ikke* eller *nu ikke i rigsspr.* (jf. ovf. s. 28).

1.2 *tidligere*, *tidligere* ogs.

Disse formuleringer der – i modsætning til korstegnet – forholder sig positivt til ældre sprog, træffes ofte i artiklernes hoved (ved genus-angivelse, sideformer, udtale- og bøjningsformer). Her veksler de med korstegnet:

Synspunkt, et ell. (*tidligere*) en

Vendepunkt, et ell. [*kors*] en

II. syv *tidligere* ogs. skrevet syf

III. sæbe [*kors*] skrevet sebe

Tablet sp. 524,42 (*tidligere ell.dial.*) Tabulet.

Når en nu ubrugelig underbetydning nævnes ganske kortfattet med et 'ogs.' eller 'spec.' i slutningen af hoveddefinitionen, så foretrækkes *tidligere* for korstegnet. Her har vi altså en brugsbetegnelse indbygget i definitionen:

Nedslaaethed modløshed; forsagthed; *tidligere* undertiden ogs. om . .

Tumling 3.1 ogs. (*tidligere*) om et stort bæger, der . .

tage udgangsbillet ogs. (*især tidligere*) forlade verden, dø.

Herfra er der ikke langt til formuleringer hvor den tidsmæssige oplysning ikke er givet som brugsbetegnelse, men som en integrerende del af definitionen:

Politiadjudant 1 tidligere (i Kbh. indtil 1863) betegnelse for . .

1.3 *foræld.* (jf. 2.5. og 3)

I forkortelseslisten indledes den lange forklaring til »forældet sprog« med: »Som vel kan forekomme i nutiden«. Forkortelsen skulle altså ikke stå ved ord som er helt ubrugelige i det 20. århundrede. Men da ordet *forældet* jo i almindelig sprogbrug (og i andre ordbøgers terminologi) betyder 'gået af brug' kan det ske at en redaktør bruger *foræld.* i ODS på samme måde:

pim *jarg.*, *foræld.*

Slimbælg (= slimkirtel ell. -sæk) *anat.*, *foræld.*

vedliggende *især emb.*, *foræld.*

æterisk 1.1 (som har tilknytn. til luften i de højere luftlag) *foræld.*

1.4 *nu næppe br.*

»Nu næppe brugeligt« kan opfattes som en forsigtighedsvariant til korstegnet. Redaktøren tør ikke hævde at ordet er helt ubrugeligt, men han kender ikke noget eksempel på ordets brug i nutiden, og det ville undre ham om det fandtes. Nogen af redaktørerne foretrak efterhånden *nu næppe br.* for korstegnet (jf. Aage Hansen i artiklen »Ordbog over det danske Sprog« i *Danske Opslagsværker*, 1971, red. Axel Andersen, s. 114).

nu næppe br.: Køkkensvend, Rygspalte (*med.*, *nu næppe br.*), Tor-denbrand, III. torne 1 (= sætte tjørnegærde).

Nogle af disse ord kunne man tænke sig brugt arkaiserende, poetisk eller dialektalt, men der har åbenbart ikke været citater i materialet som viste en sådan brug.

2. Ældre sprog og *delvis* brugeligt nu

Der er ret mange betegnelsesmåder her, fordi brugeligheden nu kan være karakteriseret på forskellige måder:

2.1 kors i parentes.

2.2 nu kun + angivelse af sprogsfære.

2.3 nu + betegnelse for lav frekvens.

2.4 gammeldags.

2.5 arkaiserende, forældet.

2.1 ([kors])

Kors i parentes forklares i forkortelseslisten som »nu kun brugeligt i dial. og poet. ell. arkais. spr.« I tillægget til redaktionsreglerne, § 246, hedder det: betegnelsen »anvendes ogsaa ved adv.-endelsen -en, ved vbs. paa -ende og ved former paa -ere til nomina agentis paa -er.« Jeg har kun fundet tegnet i disse sidste tilfælde, se adverbiumsformerne synligen, venligen (u. synlig, venlig) og sideformen Skrivere til Skriver. Man har i øvrigt foretrukket mere oplysende formuleringer.

2.2 nu kun + angivelse af sprogsfære

Fæstemand 1 nu kun poet. ell. arkais.

Livsstraf nu kun jur.

lynslagen nu kun højtid. ell. spøg.

Vandbølge nu næsten kun fagl.

Med negativ-vendt, sammenfattende formulering:

nu ikke i alm. spr.: Plantehave, Rygve, Skrivebræt, velbyggt (u. velbygget).

2.3 nu + betegnelse for lav frekvens

nu sj. må betyde: sjældent nu, tidligere ikke eller sandsynligvis ikke sjældent.

nu sj.: Platitude (= plathed), Rygpine, Tordenlyd, tordenslagen, uelskelig.

Aagben anat., nu sj.

Hjerteklemsel nu sj. i alm. spr.

nu l.br.: bæstisk, erkendtlig, Løbetæppe (= Løber 4.7), Rygtemager.

Løbeskrivelse (= rundskrivelse) emb., nu l.br.

paradoks (adj.) [bog], nu l.br.

nu mindre br.: Naturlære, I. Particulier 2 (= rentier), Tilskuerbænk, ugemytlig.

uforsagt [bog], nu mindre br.

2.4 gldgs.

Gammeldags sprog er ifølge forkortelseslisten: »ord, udtale osv., der endnu kan bruges af det ældre slægtled.«

gldgs.: II. Aal (om indsats i l'hombre), bogstavere, Bunterad, Bøfsteg, nyt af året (= årstidens produkter, ny sp. 3,35), udføre 2.4 (= behandle skriftl. ell. mundtl.).

til dels gldgs.: jovial, Rygeværrelse.

nu lidt gldgs.: Kontorkop, tak som byder (I. Tak sp. 633,1), blive til vand (= blive til ingenting, Vand sp. 379,5).

Et ord kan være gammeldags i visse sprogsituationer og i andre have en anden stilistisk virkning:

Hosekram (= uldtøj) *foræld. ell. gldgs.* (dvs. enten brugt kulturhistorisk, om ældre tiders forhold, eller endnu i 20. årh. brugt som betegnelse for uldtøj)

Indvaaner *nu l.br., gldgs. ell. arkais.*

part. røgen (af ryge) *især gldgs. ell. dial.*

Stad 2 (= købstad) *navnlig højtids., gldgs. ell. arkais.*

Udvorteshed *lidt gldgs. ell. højtids.*

udtalen venskav (af Venskab) *gldgs., vulg. ell. dial.*

Fagbetegnelse + *gldgs.*:

Aandebogstav *sprogv., gldgs.*

Sprogaand *sprogv., især gldgs.*

Rygblod spec. dels (*kog., gldgs.*) om fjerkræns lunger og nyrer, der . . .
dels (*vet., foræld.*) om kvægsygdom.

2.5 *arkais.* og *foræld.* (jf. 1.3 og 3)

Forkortelseslisten oplyser:

arkais. » = arkaiserende spr. (efterligning af ældre tiders spr.; jf. *foræld.*)«

foræld. » = forældet spr. ☞: som vel kan forekomme i nutiden, men kun som efterligning af ældre tiders sprogbrug (arkaismer; i bind VI ff. bruges som regel herom *arkais.*), eller naar talen er om ældre tiders forhold (historisk terminologi).«

arkais. forekommer altså først fra bd. 6, dvs. fra ordet fri.

Frille *nedsæt., nu især arkais. ell. poet.*

Gejst *nu kun spøg. ell. arkais.*

Godvilje slutn. (= elskov) *arkais.*

fare i harnisk (u. Harnisk 1.2 egl. betydn.) *arkais.*

kanaliøsk *nu kun arkais.*

Miskund (= miskundhed) *højtid. ell. arkais.*

Poltron (= kujon) *nu især arkais.*

Punkt, fællesskøn i *rigsspr. nu kun arkais.* (jf. *arkais eller dial.*, se s. 29)

tapetscre 1 (= hænge tæpper olgn. på væggene) *foræld. ell. arkais.*

Thegn *hist. ell. arkais.*

foræld. i betydningen arkaiserende:

Denne brug af *foræld.* skulle især forekomme i de 5 første bd.:

III. aa (= ejer) *poet., foræld., sj.* Verner Dahlerups prøvehæfte 1909 siger det samme i en udførligere form: »kun i poesi som efterlign. af gl. stil, især folkevisestil (sjæld.)«

arg 3 (som forstærkende udtr.: slem, led) *nu især spøg. ell. foræld.*

Bislopperske *foræld.*

Bradse (= brystsmykke) *foræld., poet., dial.*

Bymand 2 (= borger) *nu især foræld.*

3.Ældre sprog og *fuldt* brugeligt nu om forhold eller ting fra ældre tid

Det er musæumsgenstande, ældre samfundsforhold m.v. der hører til her. *Ordene* er ikke blevet forældet, de bruges når vedkommende forhold skal omtales. Ordbogens hyppigste betegnelse ved ord af denne type er *foræld.* Undertiden kan et sådant *foræld.* godt have bevaret noget af betydningen arkaiserende; det kan give en tidskolorit at nævne ældre tiders forhold. Er forældelsen sket i løbet af den sidste generation kan *gldgs.* også træffes som betegnelse her (fx. Lørdagsbræt, d.s.s. Lokumsbræt 2 som er betegnet *foræld.*).

foræld.: Firskilling 1, Halsbrynje, Hosebod, Markedsafgift, Markgreve, Pladeslager (jf. pladesmed ODS ÷), Torvefane. Trækkecreng væv., *foræld.*

Forældet betyder her »om ældre tiders forhold«. Betegnelsen kan være modificeret til *især foræld.*, en oplysning som er stærkt komprimeret og kan være vanskelig at forstå. Oversættes den til »*især* om ældre tiders forhold« kan vi opløse videre til »i de fleste tilfælde brugt om ældre tiders forhold«. Ordet kan altså også findes brugt om noget som ikke er »ældre tiders forhold«. Tingen er måske ikke helt forældet. Meningen kan også være *foræld. ell. arkais., foræld. ell. højtid. olgn.*

især foræld.: Færgested, Kancelli-, Kannik, Magnetisør, Spændebog, Stadsgrav, Tehandske, Varmebækken.

i rigsspr. især foræld.: Løjebank (jf. Slagbank *især* om ældre tiders forhold) jf. *foræld. ell. dial.*, se s. 28.

foræld. i denne kulturhistoriske anvendelse grænser op til fagbetegnelsen *hist.*, der forklares »udtryk fra den historiske videnskab«. Den historiske fagterminologi vedrørende fortidens genstande og forhold rummer dels ord som er dannet af historikerne (fx. Landbol, Rundby, Smaaadel; sml. arkæologiske genstande, betegnet *arkæol.*), dels ord som har været sprogets almindelige betegnelser engang (fx. Haandfæstning 2). Disse sidste kan undertiden være betegnet *hist.*, *foræld.* (fx. Byfoged, Syssekonge, Tryghedsbrev). Ved ord for genstande og forhold der tilhører kulturen i ordbogens periode, dvs. efter 1700, bruges i reglen *foræld.*

foræld. findes altså brugt både om ord der nu er helt ubrugelige, nu delvis brugelige og nu fuldt brugelige (om forældede forhold). Oplysningen *foræld.* er derfor af tvivlsom værdi.

IV Frekvens-aspektet: fuld brugelighed – indskrænket brugelighed

Frekvenssynspunktet anlægges når et ord eller en form skønnes ikke at være den almindeligst, den hyppigst brugte udtryksmåde. Betegnelserne er: [*komet*], *sj.*, *l.br.*, *mindre br.*

Frekvensbetegnelsen står alene hvis brugen ikke kan henføres til et af de andre aspekter. Ofte kombineres den med en betegnelse af anden art, fx. bogtegnet (se s. 39) eller en fagbetegnelse (fx. tegnbunden *filos.*, *sj.*). Hvis den indskrænkede brug blot skyldes at ordet har en særlig stilværdi, så bør denne naturligvis meddeles og frekvensaspektet ikke inddrages, med mindre meningen er at ordet er sjældent eller mindre brugt inden for vedkommende sprog (fx. Orlogsstavn *poet.*, *sj.*). Redaktørerne har ikke altid holdt sig dette klart. Når man i de første bind finder *sj.* hvor en fagbetegnelse havde været rimeligere, kan det dog skyldes manglende informationer. Oplysningerne: frembruse *l.br.*; *især poet.* og ombuldre *især poet.*, *l.br.* kan næppe sige andet end *især poet.*

[*komet*]

Forkortelseslisten oplyser: »om yderst sjældnen (enestaaende) forekomst«. Tegnet forklares nærmere bd. I s. xxxvi fodnote: »den yderst

sjældne forekomst – at et ord, en ordform dukker op og forsvinder – betegnes ved en komet; saaledes bruges komettegnet, naar Oehlen-schläger kalder solnedgangstiden Aftendale, naar Hertz bruger intet-køn om Aftenrøden, naar H. C. Andersen bruger ordet Altan om en jærnbaneperon . . . olgn.«

[*komet*]: Baslerier (= komplimenter, Karin Michaëlis), Bundfryse (om hård frost, Troels Lund), Saggering (= kendsgerning, Viborg), samkvemmelig (= omgængelig, Baggesen), venfattig (Grundtvig).

Begrundelsen for overhovedet at medtage så sjældne ord er enten at kildestederne har en central placering i litteraturhistorien, eller at ord-dannelsen på en eller anden måde er interessant.

sj. og *l.br.*

l.br. forklares 'lidet brugt' eller (bd. I s. xxxvi:) 'lidet brugeligt'. Om forholdet mellem sjældent og lidet brugt hedder det i fodnoten bd. I s. xxxvi: »Som den svageste betegnelse anvendes *l.br.*, som en noget stærkere *sj.*« Det kan være svært at se hvor grænsen går mellem det sjældne og det lidet brugte. Man kan være fristet til at anse den for en illusion, eller i hvert fald for at hvile på et højst individuelt skøn. Da jeg engang nævnte problemet for en af ordbogens hovedredaktører fik jeg at vide at der absolut var en reel forskel mellem *sj.* og *l.br.* Nu har jeg prøvet at finde eksempler som kan belyse grænsedragningen:

sj.

Munkebur (= klostercelle)

Røgbusk 2 (= busklignende røgsky)

ondhjertet

Skovgang 1 (= vandring i en skov)

Tjenerske

l.br.

Munkeskammer

Røgbølge

Ondsind (jf. Godsind *sj.*; *poet.*)

Skovgang 3 (= spadseresti i en skov)

Tjenerpige

De ord der bestemmes simpelthen som sjældne er i reglen individuelle dannelser, som kun er repræsenteret i materialet ved ét eller ganske få

citater. Redaktøren ville næppe selv kunne anvende ordet. Nogle af dem ligner kometord eller poetisk sprog. Ord der er »lidet brugte« kunne enhver i og for sig finde på at bruge, de står til rådighed i det almindelige sprog.

I prøvehæfterne 1909 og 1915 (Kgl. bibliotek, katalognummer 47, – 226 – 4°) benyttes betegnelserne *lidet brugt*, *sjæld.* og *usædv.* (som også findes i Molbechs ordbog). De to sidste forklares i prøvehæftet 1909 s. xi: »sjældent d.e. sprogform, som afviger fra nutidens almindelige sprogbrug.« Og »usædvanligt d.e. sprogform, som ikke bruges i det sædvanlige sprog, men som ikke strider mod nutidens sprogfølelse.«

mindre br.

Mindre brugt (eller brugeligt) forekommer kun i sidste halvdel af ordbogen og vist ikke hos alle redaktørerne (synes især brugt af Brøndum-Nielsen). Det står mig ikke helt klart om det er en variant til *l.br.* (evt. hentet fra *Svenska Akademiens ordbok*), eller om det er en betegnelse som ligger imellem *l.br.* og nul-betegnelsen.

mindre br.: Pladsmand 1 (= opsynsmand), tørhalset, Vindskifte [*bog*], *mindre br.*: Totalsyn (sml. Totaltanke [*bog*], *l.br.*).

mindre br. kan også forstås som en fri formulering, dvs. hverken figur eller forkortelse og uden defineret plads i terminologien. En sådan udtryksmåde er i hvert fald *sjældnere*, der ikke bør opfattes som lig med *sj.*; *sjældnere* betyder *sjældnere* end noget andet eller ret *sjældent*. Eks.:

II. Blyant, en, (*sjældnere*;) et.

en smuk dag (*sjældnere* aften, morgen osv.) (u. smuk 6)

I. vaske ell. (*nu sjældnere*) vadske

i det ringeste i *alm. spr.* *nu sjældnere* (i sp. 36,38).

l.br., *sj.* osv. betyder lidet brugt osv. i »nutidens almindelige rigssprog«, evt. i hele ordets levetid (eller ordbogens periode). Et af aspekterne nutidssprog, rigssprog, almindeligt sprog kan være specielt fremdraget i brugsbestemmelsen, fx. *nu sj.* (dvs. *sj.* i nutidssprog, se s. 32), *sj. i rigsspr.* (se s. 28), *sj. i alm. spr.* Hermed udtrykkes en formodning eller viden om at den indskrænkede brug ikke gælder i ældre sprog, i dialekt eller i stilistiske særsprog.

mindre br. i alm. spr.: Vinterbader

l.br. i alm. spr.: hjertesund, Portgab (= -åbning), rygbrudt, I. toppe
1.2 (= forsyne med top)

sj. i alm. spr.: nedbygge.

Skalaen fortsætter i udtryk for fuldstændig ubrugelighed i almindeligt sprog:

ikke i alm. spr.: Plapr (= pladder, vrøvl), sidekrænge. II. taage 5
(= flakke om som i tåge).

Det er bekvemme betegnelser, når redaktøren sidder med tre citater der er specielle hver på sin måde. Læseren må så selv bedømme hvordan ordenes stilpræg er.

V. Både tale- og skriftsprog – talesprog eller skriftsprog

Dette aspekt rummer de udpræget stilistiske betegnelser. De omtales i redaktionsreglernes § 81:

»Til at betegne at et Ord, et Udtryk, en Betydning osv. kun bruges i en bestemt Stil ell. i en begrænset Samfundskreds haves flg. Bestemmelser:

a.	b.	c.
højtid.	dagl.	foragt.
retor.	vulg.	iron.
emb.	jarg.	spøg.
bibl.	stud.	spot.
relig.	soldat.	
poet.	skol.	
[bog]	barnespr.	

Med de her nævnte Betegnelser er naturligvis ikke alle Muligheder for Bestemmelser af Ordenes Brugsomraade udtømt; det kan derfor blive nødvendigt for Red. selv at danne en betegnelse, fx. *det højere litterære Sprog* Sp. 50.62.«

Rækkerne a., b. og c. indeholder betegnelser for henholdsvis skriftsprog, talesprog og emotionelt sprog. Det sidste har jeg valgt at udskille som et særligt aspekt.

Rækken af skriftsprogsbetegnelser (a.) svarer ikke helt til den endelige praksis. Foruden de nævnte vil jeg medtage: *avis-spr.*, *hos sprogrenserne* og *i videnskabeligt spr.* Til gengæld fik *retor.* kun ringe anvendelse; jeg har ikke noget eksempel at bringe.

[*bog*]

Figuren opslået *bog* forklares: »om ord, som kun bruges i skriftspr. ell. i litterært paavirket talespr.« Den er måske den hyppigst anvendte af alle brugsbetegnelserne. Den kan stå alene, og har så plads foran opslagsordet (hvis den gælder hele ordet), den kan modificeres med et *især* og den kan kombineres med en anden betegnelse. Eks.:

[*bog*]: besmykke, omhandle, udstramme

dødbringende, fyldestgørende, pladskrævende

feststemt (nul: festklædt, Feststemning), hjernetom

Eksistensberettigelse, Ombordtagning

Ensartethed, Nedstemthed (nul: Nedslaaethed, Oplagthed)

Arrogance, Bulletin, Eksistens, opportun, Teknik.

især [*bog*]: Hjertesorg, Jubel, Jubilar, Nationalfølelse, Rygtesmed, Pladsmangel, Tesis, udmarvc, udsælde, Udvendighed.

[*bog*]; *især højt.*: Byrd 2 (= afstamning)

[*bog*], *især emb.*: fraflytte

i rigsspr. nu især [*bog*] ell. *emb.*: Skolegang

[*bog*], *især poet.*: Hjertebaand

[*bog*] ell. *fagl.*: Udøver

især [*bog*] eller *fagl.*: Paafyldning, placere

[*bog*] *l.br.*: Koldsved, Omsløring, ueftersporlig

[*bog*] *nu l.br.*: fornævnt, paagyde

især [*bog*] ell. [*merkurstav*]: Totalsum

i stift bogspr.: være 26.1 (fx. han må anses for værende død).

højt.

»Højtideligt sprog« kan opfattes som en modsætning til spøgende udtryksmåde. I redaktionsreglernes opstilling af betegnelserne i rækkerne a., b. og c. kunne både *højt.* og *spøg.* måske have stået i c. Der skal dog ikke indvendes noget imod at *højt.* er placeret som skriftsprogsbetegnelse, *især* da litterært påvirket talesprog er indbefattet i ordbogens skriftsprogsbegreb.

højtid.: Hvilested 3 (= gravsted), II. taage 1 (= gøre luften uklar, di-set), udbuldre (*højtid.*, *nu sj.*); ved udtaleformer: Broder, egen, Fader, Moder.

især højtid.: hjertegribende

poet. ell. højtid.: II. gyde 1 (= udløse) [*bog*], *især poet. ell. højtid.*,

Tordenvogn, Tornesti, tornestrøet.

højtid. ell. arkais.: Miskund

især højtid. ell. relig.: nedbøje

især højtid. ell. bibl.: Tordenrøst

højtid. ell. fagl.: taagcblaa

især højtid. ell. fagl.: paahøre

højtid. ell. spøg.: basune (jf. *basunere l.br.*), Medbroder *nu især højtid.*, *bibl. ell. spøg.*, Teuton 2 (= tysker) *især højtid.*, *poet. ell. spøg.*

højtid. ell. dial.: se s. 29.

Formuleringer med »højere stil« oln. må betyde nogenlunde det samme, men anlægger ikke noget emotionelt aspekt.

Eks.:

II. baade 1 (= gavne) *nu kun i det højere litterære spr.*

Byrde ordet tilhører *især det højere skriftspr.*

Fjæl i rigsspr. *især i højere stil.*

Ildræt 2 (= dåd, bedrift) *især i højere stil.*

emb.

Betegnelsen embedssprog anvendes om ord der er karakteristiske for stilen i embedsskrivelser.

især emb.: approbere, henligge 2, indskride 2, Motorkøretøj, udfærdige 2.

Embedssprog har ofte stil og begreber fælles med handel, jura og politik. Men også andre fagbetegnelser findes kombineret med *emb.*; det er nok lidt tilfældigt hvornår fagordene har fået det officielle stempel *emb.* Eks.:

falholde *nu sj.*, *især jur. ell. emb.*

indløselig *jur.*, *emb.*, [*merkurstav*]

Kapellani *emb.*, *kirk.*

Kapitelstakst *emb. ell. landbr.*

låsede vande (u. laase 3.2) *emb.*, *fisk.*

Social- navnlig *emb.*, *polit.*

II. stævne 2.1 *emb.*, *jur.*

Undertiden giver ordbogen oplysningen *ikke i officielt spr.* eller lignende. Enten som brugsbetegnelse eller i definitionen. Det er ved ord for stillinger og institutioner som er dagligdags, men kan ligne officielle, »korrekte« betegnelser:

Brandkasse 2 (= brandforsikringsselskab) *nu l.br. i officielt spr.*

Gadebetjent (uofficiel betegnelse for) politibetjent . .

Skoleborgmester *ikke i officielt spr.*

Tamburmajor *ikke som officiel betegnelse i Danmark.*

(Tilsvarende ved ord der ligner faglige betegnelser, se fx. Regulering 1, Rørbusk, Tagaas).

Betegnelser som *stift skriftspr.* og *formelt spr.* kan udtrykke en lignende stilværdi:

hosføje *især i stift skriftspr.*, fx. *emb.*

meddele 1 (= give (en) del i, overlade) *i rigsspr. nu næsten kun i mere højtid., formelt spr., især bibl., emb.*

ugerne [bog], *især i mere formelt spr.*

Formelt sprog kan også være talesprog, se s. 45.

bibl. og relig.

Det præciseres i redaktionsreglernes tillæg, § 247, hvad der må kaldes bibelsk sprog: »Betegnelsen *bibl.* bør kun bruges, hvor ordet findes ell. fandtes i en bibeloversættelse.« *relig.*, religiøst sprog, er den egentlige stilbetegnelse. Det religiøse sprog kan hente sit ordforråd fra bibelen, fra katekismus, salmer m.m. eller fra det almindelige, højtidelige sprog. *kirk.* og *teol.* er fagbetegnelser der angår kirken som institution og den teologiske videnskab.

Et ord kan altså godt betegnes *bibl.* selv om det ikke findes i redaktionstidens bibeloversættelser. Man kan endda se *nu kun bibl.* hvor samtidens bibeloversættelse har valgt en anden glose, se fx. opbriste (hvor det oplyses at 1931-oversættelsen har briste), Vandløb 2 (= vandflod) *nu kun bibl., foræld.*

bibl.: Profetsøn, Skyldoffer, Tegn 4.4 (= jærtegn), Vognby

især bibl.: Basilisk 2, Brændoffer, Moderliv, Profetinde, sønderhugge, Tegntyder, Vandflod (sp. 406,5)

især bibl. og [bog]: profetisk

bibl., kirk.: din indgang og din udgang (u. Udgang 1.1; jf. Udgangs-bøen kirk.)

relig.: den brede vej (u. III. bred 2.1), Brudgom 1.2, forgaa (sp. 480,15, = miste sin salighed), slippe (sp. 508,43 m.h.t. menneskets forhold til gud), Sjælegavn, Vredesdom

især relig.: gudfrygtig

nu især i religiøst spr.: afdø

næsten kun relig.: helliggøre

bibl. og relig.: Bud 3.2, opbygge 3.2 (= give trivsel og fremgang)

bibl. ell. relig.: miskundelig, Miskundhed

bibl., relig.: II. tornekrone

især bibl., relig.: Syndoffer, tjene 2 (= dyrke en guddom).

poet.

Ordbogens »poetiske sprog« er fortrinsvis ord fra guldalderens poesi. De har stort set bevaret deres poetiske værdi indtil midten af det 20. århundrede.

poet.: aksgul, Bauta, solhvid, Sødme-

især poet.: Dugfald, Dugperle, Maanebro

[*bog*], *især poet.:* ombælte, tornefri

poet., højt.: tilaande, Tvillingrige

poet., relig.: Stjernesal

især poet. ell. relig.: Brøst, nedkalde 2

poet., arkais.: fuld 9 (= meget, såre)

uden for dial. og folkløstisk spr. især poet.: I. Nøk.

avis-spr.

Betegnelsen *avis-spr.* er vist kommet i brug ved midten af 1920'erne. Mit ældste eksempel (grundet på, I. grunde 5 slutn.) er fra bd.7, 1924. Ved ordene Camouflage og camouflere kunne den overførte, ikke-militære betydning have været betegnet *avis-spr.* i stedet for [*bog*].

Redaktionens eller bladhusets interne fagsprog og fagjargon betegnes i reglen *journalist-spr.* eller *dagblads-spr.* (dagbladet som arbejdsplads). Men *avis-spr.* kan også træffes som en sådan fagbetegnelse:

Kælder 5.3 (om pladsen nederst på en avisside) *avis-spr.*

Manchet 3 (= indholdsangivelse over en avisartikel) *avis-spr.*

Reporter *journalist-spr.*, nu især om udenl. forhold

Spidsartikel *især journalist-spr.* (jf. Leder 3 *nul*)

II. Søm 1.2 slutn. *spec. i dagblads-spr.*, om søm olgn., hvorpaa aftræk af artikler anbringes til senere trykning

Telegrambureau *avis-spr.*

Udland 2 slutn. *i dagblads-spr.*: journalistik . . med udenlandske (politiske) forhold som emne.

Den stilistiske betegnelse *avis-spr.* sættes ved ord og udtryk fra avisernes tekst, som er karakteristiske for denne skriftsprogsgenre, og som via aviserne ofte går over i det almindelige sprog. Journalisterne henter naturligvis en del af deres ordforråd fra de fagområder som de behandler, det vil især være handel og politik. Men den populariserende stil kan kræve nye ord eller udtryk; enten ønsker journalisten at friske op på fagterminologien (hård, blød valuta) eller han mangler et ord (selvangive, Tillidskrise). Nydannelserne er ofte oversættelseslån. En anden type *avis-spr.* er fraser, klicheer fra den forherligende personomtale eller causerende journalistik (pligtens ofre u. Pligt 2.1; vore røde venner u. rød 4.2). Andre eksempler:

især avis-spr.: Holder 1.2 (= abonnent), interviewe, Interviewer, Europas urolige hjørne (u. Hjørne 1.1), landsskadelig, Motorfolk, opreklamere, Optræk 5.4 (optræk til noget), Offentlighed 2 (= almenheden, publikum), Rundspørge, Topklasse, udbombe, udflugte. Samfunds- *oftest [bog] (spec. avisspr.) ell. polit.*

Stikker 1.4 (= angiver) *især forbryder-jarg. og avis-spr., nedsæt.*

II. udleje *især [bog], emb., jur., avis-spr.* (det havde vel været tilstrækkeligt med *især [bog]*).

En speciel side af avissproget kan også være angivet:

især i annonce-spr.: II. tom (sp. 142,51 om umøbleret værelse). En betegnelse reklame-spr. er jeg ikke stødt på. Kun oplysningen reklame-slagord, ved Alt kan vaskes (vaske sp. 674,2).

hos sprogensere

Purismer som kun er kendt fra den person der har foreslået nydannelsen medtages normalt ikke. Puristiske dannelser som har fået en vis udbredelse, men dog har bevaret et puristisk stilpræg, kan være medtaget. De er ofte betegnet *hos sprogensere*.

hos sprogtrensere: Kappestrøb, Lynne, Nidsyge, Sjælehelse
især hos sprogtrensere: jævnstille, Tankesæt 1
især arkais. ell. hos sprogtrensere: tankesnild, Udfærd.

videnskabeligt spr., videnskabeligt fagspr.

Denne sammenfattende betegnelse kan opfattes både som fagbetegnelse og som stilbetegnelse. I modsætning til *naturv.* og *fagl.* angiver den dog snarere en skriftsprogsgenre end en fagterminologi. Det kan også hævdes at fagsprog altid kan rubriceres som en af skriftsprogets stilarter.

især i videnskabeligt spr.: almindelig 2 (= generel), [*bog*] generel, I.
 Kombination 1

kun i videnskabeligt spr.: anomal

især i videnskabeligt fagspr.: Kompilation, Kompilator, kompilere
 [*bog*] ell. *i videnskabeligt fagspr.:* Terminologi.

Talesprog

Forkortelsen *talespr.* nævnes ikke i rækken af talesprogsbetegnelser i redaktionsreglerne, svarende til bogtegnet i skriftsprogsrækken. Den mindst specielle betegnelse er *dagl.* Men ved omtalen af alle stilbetegnelser bd. I s. xxxvi f. går man ud fra »det almindelige talesprog«, det fungerer som nulpunktet:

»Ord, der ikke bruges i det almindelige talesprog, betegnes som ejendommelige for højtidelig sprogbrug . .« (og videre om skriftsprogsbetegnelserne). »Omvendt betegnes ord, som har et anstrøg af familiaritet eller plathed, som dagligdags . . eller som vulgære . . eller som jargon-ord . . ; kan man henhøre ordets brug til en bestemt sprogkreds som barnesprog, skole-, studenter-, soldaterjargon, tilføjes disse betegnelser.«

(Sml. øverst på samme side: »almindelig brugt baade i skrift- og talesproget«. Det ser ud som om man kort før forordets trykning har fortrudt formuleringen med »det almindelige talesprog« og har ændret det til skrift- og talesprog hvor det var muligt. Redaktionsreglerne, som er trykt først, har talesprog.)

Betegnelsen *talespr.* synes at have fået en dobbeltfunktion, som gør forholdet mellem *talespr.* og *dagl.* noget uklart. Den betyder talesprog modsat skriftsprog:

privaten (u. I. Privat) *talespr.* (især spøg. ell. jarg.)

pukle 2 (= arbejde strengt) *talespr.*, *især jarg. eller vulg.*

især talespr.: Hib 2 (= kritisk ell. spydig bemærkning), Kaldenavn, ugidelig.

Desuden er *talespr.* gledet ind på linje med de andre talesprogsbetegnelser, så vi får rækken *talespr.*, *dagl.*, *jarg.*, *vulg.* Betegnelsen *talespr.* angiver så det pæne samtaleprog, det man trygt kan benytte i enhver situation.

talespr.: mellemfornøjet, sætte en på plads (Plads 5.2), plaffe, ryge 5 (= fare, ile), Rykind, Rykkerbrev, Snavsetøj, det er ingen tid siden (Tid sp. 1047,5; sml. sp. 1047,15 det er mange tider siden, *dagl.*), bande og tordne (tordne 2.2 slutn.), tørmundet, ærlig talt (ærlig 6.3)

talespr., *l.br.*: Hjertestyrker, Hystade

talespr., *nu l.br.*: give på pulden (u. I. Puld).

Der findes også et *højere* eller *formelt* talesprog, som ligger skriftsproget nærmere eller udtrykker gamle høflighedsformer (sml. s. 41):

især i højere talespr.: usoigneret, II. vis-à-vis

[*bog*] ell. *højere talespr.*: øve 1 (udføre ell. gøre noget)

især [bog] ell. i højere talespr.: ægge 2 (= anspore, opildne)

især [bog] ell. formelt talespr.: i særdeleshed (= specielt, Særdeleshed 1.2)

især i mere formelt spr.: tage plads (u. Plads 5.1)

nu især i mere formelt ell. gldgs. spr.: artig 3.2 (= venlig, elskværdig)

nu kun i mere formelt spr. ell. spøg.: anbefale (i høflighedsudtryk, sp. 535,62)

dagl. (= dagligdags sprog)

jarg. (= jargon (slang))

vulg. (= vulg. spr.)

For Verner Dahlerup har *dagl.* muligvis haft et stærkere anstrøg af det platte, af lavere talesprog, end man umiddelbart vil tillægge betegnelsen i dag. Viggo Fausbøll kaldte i 1866 en ordbog for *Ordbog over Gadesproget og saakaldt Daglig Tale*. I indledningen sættes denne ordbogs stof i modsætning til »det rene, dannede skriftsprog«, »god stil«, »almindelig og dannet talebrug«, »dannet tale«, »ren tale«. Betegnelsen *dagl.* har dog en ret vid anvendelse i ODS.

dagl.: Billethul, Brugs, Bulehat, grinagtig, skyde hjertet op i livet (u. Hjerter 1.3), I. Krabat 2.2 (om person), plakatfuld, Planet 2.2 (om hoved, pande), være på tæerne (Taa sp. 452,63), Taagehorn 2 (om person), Topmave, topmoderne, Varmekaffe

især dagl.: Hjernekasse, tjavset

dagl., spøg.: Bunddækker, Hjerteknuser, Plade 2.6 (= stor fod), Tegnelus (= tegnestift)

dagl., især spøg.: Bægersvinger, kissemissie

dagl., især spøg. ell. jarg.: Kane 3 (= seng)

dagl., spøg. ell. vulg.: have rotter på loftet (u. Loft 2.3)

dagl., jarg., ødelægge hele tegningen (u. Tegning 3.3)

dagl., især jarg.: Svipser

dagl., (vulg.) jarg.: springe op og falde ned på (springe sp. 491)

dagl., næsten vulg.: bang, beskidt, brække sig, Kæfert 2 (= rus)

dagl., sj.: Blegnæse, Bumsak (= tyksak)

dagl., l.br.: Brumbas (= brummende bas), I. Kapitel 3 (skældsord).

Ordet daglig betyder i almindeligt sprog ikke blot det mindre fine, men også og vel især: det hver dag eller hyppigt forekommende. Hvis *dagl.* læses med denne betydning så bliver *dagl., sj.* selvmodsigende. Man har ønsket at skåne læserne for dette irritationsmoment og bemærker i redaktionsreglernes tillæg (§ 247): »Betegnelsen *dagl., l.br.* undgaas helst (erstattes om muligt med talespr., l.br.)«

jarg.: Hotelrotte (= hoteltyv, -bedrager), planke den (II. planke 2), Ryger (= rygekupé), Spritter, Vejmillion (er måske avissprog)

jarg., l.br.: den er i top (= i orden, I. Top 6)

jarg. ell. lidt vulg.: Tjans

jarg. ell. vulg.: I. Klemme 6 (= tykt stykke smørrebrød), I. Vase 2.2. (= natpotte olgn.)

jarg., vulg.: ud ad lemmen (I. Lem), Tegnedreng (= tegnebog), Skejs, Stakat

næsten vulg.: smide i brokkassen, festlig 3 (= grinagtig, sjov)

vulg.: Brandert, fise 2, gå med (= være kærester med; gaa sp. 487,8), II. og III. skide, vifte med tæerne (= more sig, danse; Taa sp. 452,8)

især vulg.: blive ell. være varm på (varm sp. 615,53)

vulg. i forbindelse med *dial.*, se s. 29.

Betegnelsen slang er nævnt i bd. 28 i forklaringen til forkortelsen *jarg.*, men den forekommer vist slet ikke som brugsbetegnelse. Verner Dahlerup har altså ikke anvendt den terminologi som Karl Larsen benytter i sin artikel »Om dansk Argot og Slang« i *Dania* III (1895–96). Her får begreberne en definition (s. 58): »Medens Argot optræder begrænset til et Fag, en social eller selskabelig Sammenslutning, skyller Slang i store Bølger ud over hele det talte Sprog fra dets øverste Top til dets dybeste Grund . . . Slang rummer de Afvigelser, som den almindelige levende Tale frembyder i Sammenligning med Konvenienssproget.« Ordet jargon har Karl Larsen ikke rigtig brug for, men han foreslår: »Den subjektive Behandling, som han [dvs. ethvert menneske] giver sin Argot, sin Slang, sit Sprog overhovedet, kunde man maa-ske heldigt kalde hans Jargon« (s. 59).

Ordbogsartiklen Jargon taler om »det for en mindre sammenslutning, kreds ell. stand (især inden for de dannede klasser) særlige sprog, der afviger fra det normale sprog . . .«. Slang får en definition på hele 15 linjer. Den bestemmer først slang som »sprog, der . . . i udtale og ordforraad . . . afviger fra det som korrekt (»dannet«) betragtede sprog og navnlig præges af mere individuelle ell. spøjende sprogformer, slagord olgn.« Efter denne bestemmelse i al almindelighed fremhæves en del af betydningsindholdet: »især om saadant sprog brugt af de lavere samfundslag (og derfor undertiden nærmende sig bet.: simpelt sprog, vulgærsprog) . . . undertiden ogs. om det for en mindre kreds ell. en stand særlige sprog.« Denne definition harmonerer med Kaj Boms brug af ordet slang, se fx. *Slangordbogen* s. 10.

Vulgært sprog forklares i ordbogsartiklen vulgær, bet.3: »om sprog(lag), udtryk: som hører til den lavere stand; som er ligefremt og drøjt; udannet; plat.« Det nævnes ikke at denne betydning på redaktionstiden havde nær tilknytning til bet.2: »(nedsæt.) som er præget af en lav tankegang, daarlig smag, mangel paa kultur, forfinelse olgn.; simpel, tarvelig; plebejisk; pøbelagtig« (sml. artiklen plat, betydning 2.1 og 2.2).

Brugsbetegnelsen *vulg.* angiver (i modsætning til *dagl.* og *talespr.*) et dagligsprog som var uønsket i »pæne hjem«.

Slangudtryk betegnes i reglen *jarg.*, men de kan også blot være betegnet *dagl.* eller *vulg.*, eller redaktøren kan have hæftet sig ved det spøjende element i udtryksmåden, se u. *spøg.* s. 51. Ofte kombineres betegnelserne.

soldat., skol., stud.

Vi har redaktionelle forkortelser for soldatersprog, skolesprog og studenterprog. Det er tre områder som i særlig grad har været arnesteder for slang, jfr. Karl Larsens bog *Dansk Soldatersprog* 1895.

soldat.: Byldesuger (= sygepasser), Gymnahop (*spøg., især soldat.*)
II. taage 2 slutn. (= ryge tobak), Tjansemager.

Her findes dels soldaternes slang i almindelighed, dels slang vedrørende militære forhold. Som modsætning til *soldat.* står fagbetegnelsen [*kårder*], der forklares »militært udtryk« og sættes ved ord for militært teknik, hærordning m.v. Tilsvarende er der skelnet mellem studenterproget (fx Profet 3 slutn., om professor) og de officielle betegnelser for universitetsforhold; de sidste betegnes *univ. (især univ.:* Forelæsning 2, Lektionskatalog).

Men betegnelsen *skol.*, »skole-spr.« bruges både om skolegårdens sprog (Buksevand, Pladshund, svede den), og om skolens administrative forhold (Protokol 2 slutn., Retning 3.4). Jf. med tydelig personbestemmelse:

I. Nød 6 (= hårde knips i hovedet) *dagl., især i skoledrenge-spr.*
III. mule 4 *dagl. (spec.: drengespr.) ell. dial.*

Fagslang; fagligt talesprog

Hidtil har vi betragtet fagsprog som fagterminologi modsat fællessprog. Man kan også interessere sig for modsætningen mellem de forskellige stillag som findes inden for fagsprog. Den officielle fagterminologi kan undertiden stå i modsætning til arbejdspladsens hverdagssprog og til den faglige slang. Dette kommer af og til frem i ordbogens brugsbetegnelser, men lige så ofte tilsløres det af betegnelsessystemet. Betegnelserne for de forskellige fagområder sættes ved ord af alle faglige stillag: Forkortelsen *jæg.* forklares i bd. 28 jæger-ord, jagtudtryk, men læseren må selv finde ud af hvilke ord der er neutrale fagudtryk og hvilke der er faglige slangudtryk (fx. Aadseljæger, Pusterør 1 slutn.). Redaktøren kan danne fagbetegnelser af person + *spr.* (fx. *frimurer-spr.* Kædebroder, *jordemoder-spr.* Tegneblødning, jf. u. fagaspektet s. 24). Men undertiden er det uklart om der specielt tænkes på hverdagssproget i en faglig kreds (jf. *soldat.* = soldatersprog), fx.:

arbejder-spr.: Skruebrækker, Soldat 4 (om et stativ, en stiv træbuk)
haandv., *haandværkerspr.*: brokke et stykke arbejde (IV. brokke 1 slutn.), på valsen (II. Vals)

i sømandssprog: 1. Busse 1 (= lille skrå) 1. Bølge 1.1: *i sømandsspr.* bruges oftest Sø (Sø 4 er betegnet *især* [*anker*]; jf. [*anker*]-*jarg.* ved Vasker 2.3 og 2.4 om fartøj og om sø der skyller ind).

Efterhånden blev det dog almindeligt at benytte efterleddet *-jarg.* til at betegne slang'en, eller at sætte betegnelsen *jarg.* ved siden af fagbetegnelsen. Eks.:

cigarmager-jarg. (III. Pul 2), *haandv.-jarg.* (Lærekammerat 2, om et snedkerredskab), *hospitals-jarg.* (Stegepande slutn.), *med.-jarg.* (torpedere 2 slutn.), *sport-jarg.* (I. Straffe), *teat.-jarg.* (III. stjerne 2; jf. *teat.* i samme betydning; brodere på huset u. brodere 2 slutn.)

polit., *jarg.* (Valutapukkel; jf. Sofabonde *nedsæt.*, *især polit.-jarg.*; *l.br.* Sofavælger *jarg.*; en anden redaktør kunne måske have valgt *avisspr.* som karakteristisk.

jarg., *haandv.* (Mestergris)

folkeligt spr.

Folkeligt sprog er et dagligsprog som hører hjemme i 'de brede lag' og evt. kan være dialektpræget. Kun enkelte redaktører synes at have anvendt betegnelsen, og de ville nok have valgt den flere steder hvor ordbogen nu har *vulg.*

i folkeligt spr.: Sandklod(e) (= opsvulmet testikel), Totalforening, Totalmand.

i (ældre) folkeligt (dialektalt) spr.: former som vasko, va(r)skov til III. varsko

især talespr., nu *gldgs. ell. folkeligt, dial.*: pleje van (u. II. van 2.2).

Med ordene 'som folkelig betegnelse for' udtrykkes en modsætning til officielt fagsprog, se definitionerne til Syvsoverdag, Troldrod, Trælus.

barnespr.

Som barnesprog betegnes dels voksnes kælesprog eller eufemismer over for børn, dels børns sproglige ukorrektheder og børnenes »fagsprog« vedrørende lege.

barnespr.: a (= forrette sin nødtørft), Dengse, Hat 3.3 (om potte), Mam, VII. visse (interj.), II. Vov, væk 1.2 slutn. (om forhold i leg), formen vække (se væk sp. 706,42), Æggeblomme 2 (om gule nipsenåle)

barnespr. ell. spøg.: borte har taget ham (II. borte 3), formen Busser u. Bukser.

dagl., især barnespr.: Bømand, Juletræ (om grantræ).

damespr., kvindespr.

Eksemplerne må tale for sig selv:

elske 3 (m.h.t. ting, forhold) *især [bog] og i damespr.*

I. Grad 1 slutn. (fx. jeg blev i den grad overrasket) *især i damespr.*

Gud (som udråb) *dagl., især i kvindespr.*

kær 2.2 (= sød, bedårende) *dame-spr.*

I. Py *dagl., især damespr.*

Skønhedssøvn *især dame-spr.*

yndig (om mænd, sp. 1086,36) *nu næsten kun iron. ell. i kvinde-spr.*

Mands-spr. er der naturligvis ikke noget der hedder; heller ikke ved ord vedrørende banden, rygning, sviren, der traditionelt tilhører den særlige mandskultur! Otto Jespersen karakteriserer mands- og kvindesprog i bogen *Sprogets udvikling og opståen*, 1926. Hans kvindesprog svarer til ordbogens. Hans »mandfolkesprog« er af syntaktisk art, det er det indfildrede embedssprog (s. 173).

VI Neutral udtryksmåde – emotionel (værdiladet) udtryksmåde

Redaktionsreglerne har under omtalen af de stilistiske betegnelser i § 81 række c: *foragt., iron., spøg., spot*. Den hyppigt anvendte *nedsæt.* hører også til her. Det er tvivlsomt om disse forkortelser er egentlige brugsbetegnelser, forstået som oplysninger der meddeler noget andet end definitionen og eksemplerne kan gøre. Det foragtende, ironiske osv. er vel netop en del af betydningsindholdet. Jf. formuleringer som: *især i nedsættende bet.* (Bogskriver 2 l.br.), ofte m. *nedsæt. bibet.* (Modedame), uden dadlende bet. (I. bramme sp. 1090,58). Ord med et sådant emotionelt betydningsindhold har ofte en definition der er formuleret med 'betegnelse for' eller lignende:

foragt. betegnelse for . . : Lønslave
 nedsæt. betegnelse for . . : Afgud 1 (*især bibl.*), Lejekaserner
 spøg. ell. (let) nedsæt. personbetegnelse: Starut
 spøg. ell. nedsæt. betegnelse for . . : Plastersmører
 spøg. betegnelse for . . : Pumpenhejmer

Lige så almindeligt er det at finde sådanne oplysninger placeret som almindelige brugsbetegnelser, i parentes foran definitionen:

foragt: Bogsluger, Pladshund 2 (om vagthavende person)
især nedsæt.: Følelscspolitik, Plafferi
især spøg. ell. nedsæt.: Topfigur 2 (= højtstående person)
nu næsten kun spøg. ell. nedsæt.: Odør
spot.: aflire, Knaldproprietær
spøg.: Basunkind, have (fået) noget på hjernen (u. Hjerne 2), Køkkenregion, Umulius
spøg., sj.: Brakhjerne *spøg., l.br.*: Hjerneskuffe
dagl., spøg. olgn. se s. 46

Jeg har behandlet *jarg.* under talesprog for at følge redaktionsreglernes praksis.

Konklusion

Hvad skal man nu mene om den i indledningen omtalte finvægt? Har vi fået »en kyndig sprogiagttagers velovervejede og nuancerede bedømmelse« af ordene? Svaret må blive både ja og nej. Redaktøren har til en vis grad selv kunnet bestemme hvor nuanceret bedømmelsen skulle være, både m.h.t. artiklens afdelinger og m.h.t. valget af aspekter og nuancering inden for aspektet. Ved rækker af sammensætninger må læseren være opmærksom på at der kan stå en fælles brugsbetegnelse foran rækken, fx. *Offer- bibl., religions-hist. ell. arkais., poet.* Ved de enkelte sammensætninger i en sådan række står der så kun betegnelser af anden art (her fx. *arkæol., kirk., foræld.* eller *sj.*), men nulbetegnelsen vil det ikke være muligt at sætte ved nogen sammensætning her. Ved faste udtryk synes redaktøren ikke altid at have givet en stilkarakteristik. Man kan altså ikke altid regne med at ingen betegnelse er ment som nul-betegnelsen, almindelig brugt både i tale- og skriftsprog. Fx. kunne 'vaske om en' (u. I. vaske 1.1) måske have været

betegnet *talespr.* Derimod er forbindelserne 'indlade sig i' og 'indlade sig på' (se I. indlade 4.2) nøje afvejet mod hinanden. Normalsproget, som står ubetegnet, kan nok siges at være en ret snæver norm. Betingelsen 'både tale- og skriftsprog' indsnævrer den betydeligt. Redaktørens bedømmelse sløres desuden af uklarhederne med hensyn til fagbetegnelsernes stilistiske funktion.

Supplementets brugsbetegnelser

Supplementet skal ikke give en fornyet ajourført vurdering af hele ordforrådet. Men visse rettelser og tilføjelser til ordbogens brugsbestemmelser er nødvendige, og det først i supplementet medtagne ordstof skal have en karakteristik. Supplementet bør principielt benytte samme system af brugsbetegnelser som hovedværket. Dog bliver visse ændringer nødvendige, især af grunde som skulle fremgå af denne undersøgelse. Det kan ikke undgås at de nuværende redaktørers bedømmelse af ordene støtter sig til 1970'ernes sprogfølelse, selv om tiden efter 1955 ikke må præge supplementet. Det er en ny situation at der ikke er sammenfald mellem redaktionstidspunktet og ordbogsartiklernes »nutidssprog« (jf. s. 23). Alligevel må det være muligt at fortsætte den gamle redaktionspraksis, med de ændringer som skal foreslås i det følgende.

I. Fællessprog – fagsprog

Som allerede nævnt bør fagbetegnelserne ikke bruges ved ord som er kendt af enhver og ikke har faglig stilværdi. Til at give den stilistiske oplysning 'fagligt udtryk' var det egentlig nok med betegnelsen *fagl.*, men det kan være praktisk samtidig at give oplysning om fagområdet.

II. Rigssprog – dialekt

Supplementet skal være forsigtigt med formuleringer som *nu kun* eller *nu især dial.*, fordi *nu* også skal dække 1970'erne (og senere). Hvis et ord skal henføres til klassisk dialekt (dialekterne som vi kender dem fra de betydelige optegnelser ca. 1850–1950), og senere er gået af brug i dialekterne, så må der vælges andre udtryksmåder. I de første ordbogsbind er der flere steder sat kors ved ord som faktisk stadig fandtes dialektalt; her kan supplementet bringe rettelsen [*kors*], *læs: i 20. årh. kun dial.* (fx. akkordere 3, ansige). Dialektordbøgerne er

ofte nyttige som kilder for dagligdags, folkelige vendinger, der normalt er tyndt repræsenteret i materialet. Et sådant citat kan uden videre anføres som eksempel ved siden af evt. andre citater (se fx. testamentere slutn.).

III. Nutidssprog – ældre sprog

Da *foræld.* er blevet anvendt i ordbogen med så forskellige betydninger bør det udgå af supplementets redaktionssprog. Det er i alle tilfælde muligt at finde andre udtryksmåder. Det skal klart fremgå om *ordet* er gået af brug, fordi en anden udtryksmåde er blevet fortrængt, eller om det er sagforholdet, *tingen* der er gået af brug i kulturen. Hvor det er muligt bør ordets hele karakteristik med hensyn til tidsaspektet gives under ordforklaringen. Der er eksempler på en sådan praksis i ordbogen, fx. formuleringer som 'om ældre tiders forhold' (se II. Skat sp. 296,20), 'ældre betegnelse for' (se Postforskud), 'en i tidligere tid anvendt' (se Kyskhedsbælte). Der er også eksempler på dobbeltpraksis hvor *foræld.* er overflødigt (se Danehof, Overmester 2). Fra supplementets artikler kan nævnes: Akkomodør 2 (*teat.*) om ældre forhold: person der passer lysene på scenen (jf. Lampist). Akkompagnist ældre betegnelse for akkompagnatør.

Også *gldgs.* bør nok udgå, da det vil være uklart hvilken »ældre generation« der tænkes på. [*kors*] kan fortsat bruges ved nye artikler om ord som er absolut ubrugelige i dette århundrede, fx. afkalde (= bortkalde). Fagbetegnelse + *foræld.* eller *gldgs.* kan ofte erstattes af *i ældre fagspr.* olgn., jf. i ODS Tanketing især i *ældre filos. spr.*

De gamle artiklers *foræld.* skal supplementet dog normalt ikke gøre noget ved.

IV. Fuld brugelighed – indskrænket brugelighed

Jeg er betænkelig ved forkortelsen *l.br.* Den er uigennemskuelig, og forholdet til *sj.* er ikke umiddelbart indlysende. ODS liden 8 (1930) gør 'liden' til en stærkere indskrænkning end det er meningen i *l.br.* En bedre betegnelse for den svagere grad synes jeg vi har i *mindre br.*, og mere end to grader tror jeg ikke man kan administrere. En mere nuanceret karakteristik kan gives ved hjælp af et andet aspekt.

Supplementet skal naturligvis være yderst tilbageholdende med hensyn til sjældne ord og vendinger, men skal dog ikke afvise alle eks-

empler på orddannelser som er mulige, men lavfrekvente (fx. Afmelder, Bilistinde).

V. Både tale- og skriftsprog – talesprog eller skriftsprog

Jeg tror det i løbet af vort århundrede er blevet sværere at skelne mellem dagligsprog, almindeligt talesprog og det ordbogen kalder bog-sprog eller litterært påvirket talesprog. Vi skriver i dag ofte mere talesprogsagtigt og taler mere med skriftsprogsord end tidligere. Samtidig er en stor del af det traditionelt lavere talesprog blevet acceptabelt i langt flere situationer end før.

Supplementet må være forsigtigt med den stilistiske bedømmelse. Det gør ikke noget om lidt flere ord slipper uantastet gennem tale- og skriftsprogsfilteret end det var tilfældet i hovedværket. Dog skal supplementet naturligvis sætte de advarselsskilte der oplyser om ordet er stilistisk særpræget i en eller anden retning, fx. *højtid.*, *emb.*, *relig.*, *poet.*, *dagl.*, *barnespr.* Betegnelsen *vulg.* bør afgive en del af sit område til betegnelserne *dagl.* og *folkeligt spr.*; andet kan karakteriseres som ukorrekt sprog (især former af fremmedord) eller som slang (se følgende aspekt). Tilbage bliver udtryk fra et groft, lavt, simpelt dagligsprog, der ofte vælges bevidst af sprogbrugeren. Svenske ordbøger har termen »starkt vardagligt«, men den kan dårligt overføres til dansk.

VI. Neutral udtryksmåde – emotionel udtryksmåde

Da slangudtryk i reglen er spøgende, ironiserende, nedsættende eller lignende kan de siges at høre hjemme her. Jeg vil foreslå *slang*, som er veldefineret i ODS, som en mulig betegnelse her.

Man kan mene at det er en ringe detalje af redaktionsprincipperne der her er ofret så mange sider på. Specielt måske fordi supplementet ikke skal give en stilistisk karakteristik af det samlede ordforråd. Det er i nogen grad tilfældigt hvilke forbedringer og tilføjelser supplementet kan bringe, inden for dette specielle område som inden for andre områder af ordbogsstoffet. Men brugsbetegnelserne er et ømtåleligt punkt i ordbogsartiklen, fordi redaktøren her giver oplysninger som læseren ikke fuldt ud kan kontrollere på det aftrykte materiale.

Forfatter og redaktion takker Det danske Sprog- og Litteraturselskab for tilskud til afhandlingens trykning.